

EKONOMIA POLITYCZNA TRANSFORMACJI SYSTEMOWEJ KRAJÓW EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

Wstęp

Prorynkowa transformacja systemowa krajów postsocjalistycznych Europy Środkowo-Wschodniej i innych regionów zapoczątkowana została na przełomie lat 80. i 90. XX wieku. Problematyka transformacyjna stawała się wówczas w coraz szerszym zakresie przedmiotem dociekań nauk ekonomicznych i innych nauk społecznych. Powstały podstawy teorii transformacji – tranzytologii, której ważną dziedziną jest ekonomia polityczna transformacji, koncentrująca swe rozważania na triadzie logicznie powiązanych ze sobą zasadniczych problemów o charakterze ogólnym, dotyczących przesłanek, celów i metod jakościowej transformacji systemów ekonomicznych.

Wszystkie kraje Europy Środkowo-Wschodniej w swych programach rozwojowych krótko- i długofalowych zawierały strategie transformacyjne, które wskutek tego nabierały waloru priorytetowego zadania państwowego wymagającego podbudowy teoretycznej, oceny stopnia jego realizacji i formułowania wniosków co do dalszych kierunków przekształceń systemowych, ich wzajemnej harmonizacji z założeniami makroekonomicznej polityki rozwojowej tych krajów w szerszym kontekście powiązań z gospodarką światową w skali regionalnej i globalnej.

Niezbędne były pogłębione i kompleksowe badania naukowe dotyczące prawidłowości transformacji systemów ekonomicznych w okresie przejściowym. Wnioski i rekomendacje wynikające z badań tej problematyki miały ważne znaczenie dla teorii, jak i praktyki (strategii) transformacji we wszystkich krajach ją przeprowadzających.

Ekonomia polityczna transformacji ma charakter samoistny. Jej problematyka wiąże się ściśle z tematami i programami badawczymi dotyczącymi transformacji systemowej krajów postsocjalistycznych realizowanymi przez międzynarodowe instytucje finansowe i organizacje gospodarcze – Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Bank Światowy, Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) i Unię Europejską.

Ośrodki strategiczno-prognostyczne głównych krajów transformujących się zajmowały się problematyką transformacji ich systemów ekonomicznych w aspekcie przede

wszystkim strategiczno-praktycznym, a badania teoretyczne prowadziły uniwersytety, akademie nauk, instytuty i indywidualnie niektórzy uczeni.

Wszystko to stanowiło o bazie instytucjonalno-badawczej rozwoju ekonomii politycznej transformacji systemowej w okresie przejściowym (the economics of transition, the political economy of transformation).

Głównym celem przeprowadzonych w ekonomii politycznej transformacji rozważań było określenie, na podstawie kompleksowej analizy, krytycznej oceny i teoretycznego uogólnienia, obiektywnych prawidłowości transformacji systemowej centralnie planowanych gospodarek postsocjalistycznych krajów Europy Środkowo-Wschodniej w gospodarki rynkowe, paradygmatu okresu przejściowego i wypracowanie koncepcji kształtowania racjonalnego programu transformacyjnego sprzyjającego rozwiązywaniu głównych problemów rozwojowych tych gospodarek w bliższym i dalszym horyzontach czasowych, w kontekście globalizacji gospodarki światowej.

Ekonomia polityczna transformacji miała w założeniu sprzyjać umacnianiu podstaw teoretycznych procesów transformacyjnych, rozwojowi dialogu zainteresowanych stron, a przez to podniesieniu roli i znaczenia oraz jakości opracowywanych i wdrażanych programów i strategii transformacyjnych.

Zadania badawcze polegały na przeprowadzeniu dociekań i sformułowaniu wniosków dotyczących następujących głównych kwestii:

- przesłanek transformacji systemowej z uwzględnieniem wpływu rezultatów reform gospodarczych w krajach socjalistycznych,
- założeń teoretycznych transformacji,
- celu, kierunków, faz i metod transformacji rynkowej,
- roli państwa i ładu instytucjonalnego w transformacji systemowej,
- perspektyw rozwojowych krajów transformujących się w kontekście globalizacji gospodarki światowej.

Przedmiotem badań były realne procesy transformacyjne zachodzące w systemach ekonomicznych postsocjalistycznych krajów Europy Środkowo-Wschodniej w okresie przejściowym od gospodarki centralnie planowanej do gospodarki rynkowej, a także obiektywne prawidłowości tych procesów.

Transformacja systemów gospodarczych to złożony, wieloaspektowy i konfliktowy proces radykalnych przekształceń ustrojowych, wymagający specjalnego okresu przejściowego, którego istotą jest dynamiczny dualizm – współistnienie dwóch odmiennych

systemów alokacji czynników wytwórczych (kapitału i pracy) – administracyjnego i rynkowego oraz odpowiadających im systemów dystrybucji dochodu narodowego.

Ogólną metodologiczną podstawą przeprowadzonych badań (dociekań) powinien być obiektywny krytycyzm wymagający odrzuceni woluntarystycznych tez, koncepcji i poglądów dotyczących problematyki transformacji systemowej, a także nie przyjmowanie a priori teorii, koncepcji i tez nie znajdujących potwierdzenia w rzeczywistości ekonomiczno-społecznej.

Podjęcie do transformacji systemowej powinno mieć holistyczny charakter, jako że jest ona złożonym, wieloaspektowym i konfliktowym typem przemian ekonomicznych, społecznych i politycznych.

Na dorobek ekonomii politycznej transformacji składają się publikacje teoretyków ekonomii, politologii i stosunków międzynarodowych. Pewne znaczenie miały również dokumenty i materiały międzynarodowych instytucji finansowych oraz organizacji gospodarczych, a także oficjalne dokumenty i akty prawne państw transformujących się.

W literaturze przedmiotu uwzględnia się w szczególności wyniki badań i dociekań takich autorów, jak A. Alesina, A. Aslund, L. Balcerowicz, W. Baka, O. Blanchard, J. R. Blasi, Zb. Brzeziński, J. Buchanan, W. Buiter, H. Chołaj, L. Csaba, R. Dahrendorf, R. Dornbusch, J. Earle, M. Ellman, S. Fischer, R. Frydman, J. K. Galbraith, J. Garten, A. Giddens, C. W. Gray, J. S. Hellman, D. Holland, G. W. Kołodko, J. Kornai, W. E. Megginson, P. Murrell, A. D. Nikipielow, D. C. North, D. M. Nuti, V. Popov, A. S. Posen, J. Sacks, J. Schumpeter, J. E. Stiglitz, S. Szatalin, V. Tanzi i J. Williamson. Wśród ww. uczonych są laureaci Nagrody Nobla w dziedzinie nauk ekonomicznych.

Najważniejsze badania przeprowadzono z uwzględnieniem najistotniejszych czynników i uwarunkowań wewnętrznych, jak i zewnętrznych wpływających na rozpoczęcie, przebieg i rezultaty procesu transformacji systemowej. To pozwoliło rozpatrywać problemy transformacji w określonej dynamice i we wzajemnym związku z właściwymi procesami ekonomicznymi – w ujęciu synchronicznym i diachronicznym.

Stosowano w zasadzie ważny wymóg metodologiczny zapewnienia proporcjonalności wysnuwanych wniosków i rekomendacji do przedstawianych przesłanek.

Właściwe określenie przedmiotu badań i przeprowadzenie kompleksowej analizy zjawisk i tendencji zachodzących w procesach rozwojowych krajów transformujących się Europy Środkowo-Wschodniej pozwoliło sformułować także cel (stan docelowy) transformacji i obiektywne prawidłowości dotyczące istoty, charakteru, sekwencji czasowej (faz) i metod jej przeprowadzania.

Praktyczne znaczenie ekonomii politycznej transformacji zawierało się w tym, że poszukiwanie i poznanie najbardziej racjonalnych i efektywnych sposobów transformacji systemowe było w interesie rozwoju gospodarczego i społeczno-politycznego krajów transformujących się, odpowiadało zadaniom stawianym przed naukami ekonomicznymi przez ośrodki strategiczne i decyzyjne poszczególnych krajów. Ten kierunek badań przyczynił się do wypracowania programów i strategii transformacyjnych lub ich poszczególnych elementów, alternatywnych wobec dominujących koncepcji, jak również do modyfikacji czy skorygowania dotychczas stosownych strategii. Miało to i ten walor, że ułatwiało przebieg i obniżało koszty społeczne transformacji, zwiększyło dzięki temu konsensus społeczny w kwestii celu, tempa, metod i kierunków transformacji przeprowadzonej lub projektowanej.

Szczególne znaczenie miały przeprowadzone dociekania ukierunkowane na rozwiązanie aktualnych problemów jak najpełniejszego wykorzystania potencjału transformacyjnego krajów Europy Środkowo-Wschodniej w realizacji priorytetowych celów transformacji w okresie przejściowym: przezwyciężenia recesji i stagnacji występujących w większości krajów transformujących się, osiągnięcia stabilizacji makroekonomicznej, przyspieszenia wzrostu gospodarczego i zapewnienia sprawiedliwego podziału dochodu narodowego.

Zapewnienie dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego postsocjalistycznych krajów Europy Środkowo-Wschodniej wymagało nie tylko racjonalnych polityk makroekonomicznych, ale również podniesienia roli i znaczenia programów i strategii transformacyjnych oraz ich jakości merytorycznej.

W ekonomii politycznej transformacji systemowej krajów postsocjalistycznych wyróżnia się osiem głównych zagadnień:

1. założenia teorii transformacji systemowej;
2. kierunki, fazy i metody transformacji systemowej;
3. istota i źródła recesji transformacyjnej;
4. Konsensus Waszyngtoński i metody stabilizacji makroekonomicznej;
5. prywatyzacja przedsiębiorstw państwowych;
6. ład instytucjonalny w transformacji systemowej;
7. inwestycje zagraniczne a makroekonomiczna restrukturyzacja zdolności wytwórczych krajów transformujących się;
8. kraje transformujące się a gospodarka światowa.

Odrębnym zagadnieniem ekonomii politycznej prorynkowej transformacji systemowej jest fenomen Chińskiej Republiki Ludowej, która przechodzi transformację w warunkach zachowania dotychczasowego systemu polityczno-instytucjonalnego (H. Chołaj). Kraj ten uniknął recesji transformacyjnej i hiperinflacji, masowego bezrobocia, rozszerzania się sfery ubóstwa, masowej emigracji, nieekwiwalentnej prywatyzacji i innych negatywnych zjawisk, których boleśnie doświadczyły kraje Europy Środkowo-Wschodniej. Od wielu dekad osiąga najwyższe tempo wzrostu gospodarczego i ogromną nadwyżkę w bilansach handlowym i płatniczym.

Założenia teorii transformacji systemowej

Jeśli idzie o pierwsze główne zagadnienie ekonomii politycznej transformacji – założenia teorii transformacji systemowej krajów postsocjalistycznych, to określone zostały główne przesłanki tego procesu w kierunku rynku, jak również teoretyczne i metodologiczne problemy transformacji w okresie przejściowym.

W szczególności wyjaśniono konsekwencje istotnego faktu, że start transformacji systemowej w krajach postsocjalistycznych odbył się bez żadnej koncepcji przewodniej i bez żadnego wzorca i że niemal do końca lat 90. XX wieku nie istniały żadne badania ekonomiczne zawierające systematyczną analizę, która mogłaby służyć jako podstawa programowania i planowania transformacji systemowej (Zb. Brzeziński, J. S. Piwowarow). W związku z tym podkreślono pasywną rolę ośrodków strategiczno-doradczych oraz międzynarodowych instytucji finansowych i organizacji gospodarczych – Międzynarodowego Funduszu Walutowego, Banku Światowego i Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), które w swych koncepcjach i scenariuszach rozwoju gospodarki światowej nie zakładały wystąpienia jakościowo nowego procesu transformacyjnego o takiej skali, jaki został zapoczątkowany w latach 1989 – 1990 w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, ZSRR i innych.

Przełom ustrojowy nie mający historycznego precedensu [J. F. Linn] stał się wyzwaniem dla nauk ekonomicznych i innych nauk społecznych, zapoczątkującym nowy kierunek badań naukowych – tranzytologię [O. Blanchard, G. A. Cornia] i jej zasadniczą część składową – ekonomię polityczną transformacji w okresie przejściowym [M. Ellman, J. Buchanan, G. W. Kołodko].

Niezaprojektowaną transformację niektórzy teoretycy traktują jako zjawisko patologiczne, chorobę systemu [J. E. Stiglitz].

Kierunki, fazy i metody transformacji systemowej

W badaniach drugiego głównego zagadnienia ekonomii politycznej transformacji – kierunków, faz i metod transformacji rynkowej, przedstawiono obiektywne i subiektywne czynniki kształtowania się potencjału transformacyjnego, wpływ mitologii transformacyjnej na niedorozwój naukowej teorii przekształceń systemowych jako głównej przesłanki określania obiektywnych prawidłowości transformacji – jej celu, tempa, sekwencji (faz), sposobów i kierunków realizacji. Wyróżniono tu jako obiektywną prawidłowość trzy główne fazy transformacji systemowej: pierwszą – liberalizację działalności gospodarczej i stabilizację makroekonomiczną, drugą – zmiany strukturalno-własnościowe i instytucjonalne, i trzecią – makroekonomiczną restrukturyzację zdolności wytwórczych. Oceniono racjonalność głównych metod transformacji prorynkowej: skokowej (szokowej) i stopniowej.

Transformacja szokowa była w znacznym stopniu, jeśli nie w przeważającym, wynikiem politycznie motywowanego awangardyzmu konwergencyjnego, wyznawanego przez wpływowe kręgi zagraniczne i krajowe, w tym neofitów rewolucji neoliberalnej, a forsowanego przez wielkie korporacje transnarodowe w szczególności finansowe.

Według niektórych autorów transformacja szokowa była w przeważającym zakresie wynikiem polityki i ideologii motywowanej awangardyzmem konwergencyjnym, promowanym przez wpływowe siły i kręgi zagraniczne i krajowe wyznawców, w tym neofitów, neoliberalizmu gospodarczego, a forsowanym przez wielkie korporacje międzynarodowe.

Ważnym czynnikiem kształtowania się potencjału transformacyjnego i zapoczątkowania pierwszej fazy transformacji w krajach socjalistycznych były reformy gospodarcze polegające na umacnianiu samodzielności podmiotów gospodarczych z jednoczesną zmianą roli centrum gospodarczego – ograniczaniem jego funkcji mobilizująco-egzekwującej i umacnianiem funkcji koncepcyjno-strategicznej.

Wobec braku teorii czy koncepcji transformacji prorynkowej krajów postsocjalistycznych upowszechniły się ich substytuty – mitologie transformacyjne w postaci haseł kapitalizmu ludowego, powszechnego uwłaszczenia, socjalizmu rynkowego, trzeciej drogi [A. Giddens], społecznej gospodarki rynkowej czy niewidzialnej ręki rynku. A w praktyce rządy głównych państw kapitalistycznych oraz międzynarodowe instytucje finansowe i organizacje gospodarcze proponowały dla krajów postsocjalistycznych o gospodarkach centralnie planowanych programy terapii w postaci własnych neoliberalnych

programów dostosowawczych przeznaczonych wcześniej dla nierozwiniętych gospodarek rynkowych Ameryki Łacińskiej i Azji.

Ważne znaczenie dla zapoczątkowania i kontynuacji transformacji prorynkowej gospodarek postsocjalistycznych, w szczególności dla ich liberalizacji, miało szersze otwarcie ich na świat, na współpracę z gospodarką światową, oraz wsparcie wysokorozwiniętych krajów i międzynarodowych instytucji finansowych [L. Csaba, G. W. Kołodko, D. M. Nuti].

W drugiej fazie transformacji istotne znaczenie miały takie czynniki, jak złożone dostosowania strukturalno-własnościowe i instytucjonalne, w tym prywatyzacja przedsiębiorstw państwowych, oraz zmiana funkcji centrum gospodarczego i systemu funkcjonowania podmiotów gospodarczych [spółek prawa handlowego i przedsiębiorstw państwowych].

Z rozważań w kwestii zmian strukturalno-własnościowych i instytucjonalnych wynika konstatacja, według której państwo nie ma w zasadzie wielkiego wyboru co do sposobu działania, jako że procesy ekonomiczne zachodzą w tej fazie z natury rzeczy w długim okresie czasu, w odpowiedniej sekwencji czasowej, a zmiany jakościowe wiążą się z dużymi nakładami rzeczowymi i finansowymi, a także z określonymi kosztami czy wyrzeczeniami społecznymi. A to wymaga przynajmniej minimalnego konsensusu społecznego, przy czym zasadnicza komplementarność tych czynników, tj. nakładów i konsensusu, może być do pewnego stopnia zastępowana ich substytucyjnością. Niedobór jednego z nich może być kompensowany drugim.

W analizie trzeciej fazy transformacji, to jest makroekonomicznej restrukturyzacji zdolności wytwórczych, polegającej w szczególności na likwidacji trwale nierentownych przedsiębiorstw, wspomaganie nowoczesnych branż rozwojowych, relokacji siły roboczej i przyciąganiu inwestycji zagranicznych, akcentowano obiektywną konieczność odpowiedniego oddziaływania państwa, rządu, pozytywną rolę aktywnej i długofalowej polityki przemysłowej jako specyficznej formy nowoczesnego interwencjonizmu państwowego.

Zasadnicze dylematy transformacji: zmiany skokowe czy stopniowe [L. Balcerowicz, P. Murrell, B. Heyby, V. Popov, J. Sacks, G. W. Kołodko], zmiany żywiołowe czy kontrolowane przez państwo w ramach określonego programu, były rozpatrywane nie tylko abstrakcyjnie. Odnoszono je do wszystkich głównych faz transformacji. Wskazano, że w pierwszej fazie zachodzi następująca prawidłowość: im bardziej dana gospodarka jest zdestabilizowana, tym pilniejsza jest potrzeba zastosowania w krótkim czasie środków stabilizujących, przeciwdziałających chaosowi gospodarczemu i degradacji społecznej.

Dopuszczalna jest w takim przypadku pewna kontrolowana skokowość wprowadzanych zmian, szczególnie w zakresie równowagi rynkowej, w tym cen. Jednak generalnie rzecz biorąc realnym rezultatem skracania horyzontu czasowego zmian liberalizacyjno-stabilizacyjnych i zastępowania stopniowości zmian ich skokowością była stagnacja gospodarcza względnie długotrwała i głęboka recesja gospodarcza połączona z wysoką inflacją i wysokim bezrobociem.

Rozwinięta została w tym kontekście ważna teza formułowana przez niektórych ekonomistów, że dla powodzenia działań liberalizacyjno-stabilizacyjnych i całej transformacji systemowej istotne znaczenie ma nie tyle tempo, ile sposób przeprowadzenia niezbędnych zmian, spójność programu rozwojowo-transformacyjnego, uwzględnienie w jego założeniach również przesłanek i uwarunkowań społecznych, a także racjonalność realizowanej na jego podstawie strategii ekonomicznej [G. W. Kołodko, D. Rosati, M. D. Nuti, A. Illarionow]. Pogląd ten stoi w opozycji do radykalnego ujęcia problemu metod transformacji, według którego tylko terapia szokowa może uzyskać niezbędną wiarygodność [J. Sachs, D. Fischer, L. Balcerowicz]. W późniejszym okresie J. Sachs odwołał swój pogląd w tej kwestii.

Z powyższych konstatacji i ocen wysnuwa się wniosek, że koncepcja szybkiego i niewiążącego się z ogromnymi kosztami ekonomicznymi i społecznymi przejścia od centralnie planowanej gospodarki socjalistycznej, będącej w stanie załamania, do gospodarki rynkowej zrównoważonej i szybko rozwijającej się, była co do zasady nierealistyczna.

Istota i źródła recesji transformacyjnej

Trzecie główne zagadnienie ekonomii politycznej transformacji – istota i źródła recesji transformacyjnej, wymagało analizy i charakterystyki gospodarki niedoborów, metod przewycięzania inflacji przedtransformacyjnej, a także błędów polityki makroekonomicznej, w tym fiskalnej i monetarnej, stosowanej w pierwszym etapie transformacji, oraz wpływu chaosu i próżni instytucjonalnej na załamanie gospodarcze i głębię recesji.

Stwierdzono w tym kontekście, że wbrew klasyfikacjom niektórych międzynarodowych instytucji finansowych i organizacji gospodarczych europejskie centralnie planowane gospodarki socjalistyczne nie były w wielu przypadkach gospodarkami nierozwiniętymi [lessdeveloped], lecz niewłaściwie, błędnie rozwiniętymi [misedveloped]. Podkreślano, że wszystkie one były gospodarkami rosnącymi, ale był to wzrost o negatywnej charakterystyce – ekstensywny, generujący nierównowagę rynkową i niedobory, złą jakość towarów i niedorozwój sfery usług. Recesja nadeszła wraz z nastaniem transformacji systemowej [G. W. Kołodko, A. Illarionow].

W literaturze ekonomicznej istnieje zgodność co do tego, że podstawową chorobą gospodarek wszystkich krajów socjalistycznych była nierównowaga rynkowa. J. Kornai nazwał wprost gospodarkę socjalistyczną gospodarką niedoborów [economics of shortage].

Analizowano możliwości wyboru, jakie stały przed reformatorami. Przewyciężyć recesję transformacyjną i osiągnąć równowagę rynkową można było w dwojaki sposób: poprzez zasadniczy wzrost podaży w krótkim okresie albo poprzez głęboką redukcję popytu efektywnego. Wobec wysokiej inflacji i braku środków na zastosowanie pierwszego sposobu, zastosowano drugi sposób, który wraz z dużą penetracją rynku przez import towarów spowodował spadek produkcji krajowej brutto, co miało negatywne konsekwencje ekonomiczne i społeczne [W. Buiters].

Na tym tle analizowano trzy odmienne koncepcje teorii ekonomii co do interpretacji przyczyn powstania i utrzymywania się recesji gospodarczej w pierwszej fazie transformacji systemowej [the transition recession] i charakteru ożywienia gospodarczego. Pierwsza koncepcja zakładała, że recesja ma charakter egzogeniczny, wynikający z transformacji systemu funkcjonowania gospodarki, w szczególności jej liberalizacji wewnętrznej i zewnętrznej (szok podaży) i że dla ożywienia gospodarki niezbędna jest restrykcyjna polityka makroekonomiczna – fiskalna i monetarna [J. Kornai]. Według drugiej koncepcji źródłem recesji transformacyjnej nie były przekształcenia w systemie funkcjonowania gospodarki, lecz restrykcyjna polityka makroekonomiczna zakładająca tłumienie popytu globalnego w warunkach wysokiej inflacji, powodująca spadek produkcji oraz masowe bezrobocie i emigrację, a w konsekwencji – zastąpienie nadwyżki popytu nadwyżką podaży [J. Falkinger, K. Łaski, L. Podkaminer]. Trzecia koncepcja przyczyn załamania produkcji upatruje w szybkim niszczeniu zasadniczych elementów starej struktury instytucjonalnej rynku i całej gospodarki narodowej, przy czym nie idzie tu o Schumpeterowską twórczą destrukcję gospodarki państwowej dokonującą się przez inwestycje i innowacje, lecz o destrukcję chaotyczną i bezsensowną [J. Gray] czy motywowaną ideologicznie [D. M. Nuti, P. Bożyk]. A znoszeniu dawnego systemu alokacji czynników wytwórczych – kapitału i pracy oraz odpowiadającego mu systemu dystrybucji dochodu narodowego nie towarzyszył równoczesny proces powstawania nowych systemów, wskutek czego gospodarki krajów transformujących się znalazły się w niebezpiecznej próżni instytucjonalnej. W tym kontekście przeprowadzone rozważania potwierdzają słuszność założeń teorii [szkoły] neoinstytucjonalnej [new institutional economics], poglądów D. C. Northa, O. Blancharda, J. Graya i G. W. Kołodki co do priorytetowego znaczenia nowej struktury instytucjonalnej rynku, jak i całej transformującej się gospodarki.

Konsensus Waszyngtoński i metody stabilizacji makroekonomicznej

W ramach czwartego głównego zagadnienia ekonomii politycznej transformacji – Konsensus Waszyngtoński i metody stabilizacji makroekonomicznej, analizowano i poddano krytycznej ocenie sposoby działania w celu przełamania recesji i przejścia do wzrostu ekonomicznego [A. Aslund, P. Boone, S. Johnson], w tym dekalog zaleceń Konsensusu Waszyngtońskiego [Washington Consensus] z 1989 r., usystematyzowany później przez Johna Williamsona, dyrektora waszyngtońskiego Institute for International Economics. Dowiedziono nieadekwatności części tych zaleceń do celów, zadań i uwarunkowań transformacji centralnie planowanych gospodarek krajów Europy Środkowo-Wschodniej w kierunku rynku.

Wykazano, że istota tego dekalogu stabilizacyjnego sprowadzała się do forsowania twardej polityki finansowej [polityki trudnego pieniądza] połączonej z liberalizacją i deregulacją gospodarki. A wypracowana na początku lat 90. XX wieku druga wersja Konsensusu Waszyngtońskiego zawierała co prawda nowe dyrektywy dotyczące pomijanych dotychczas kwestii rozwoju instytucjonalnego i edukacji jako inwestycji w kapitał ludzki, ale ignorowała dwie dziedziny o dużym znaczeniu dla gospodarek transformujących się – zarządzanie sektorem państwowym przy pomocy instrumentów rynkowych oraz behawioralne uwarunkowania rozwoju instytucjonalnego.

Przedstawiono również inne koncepcje i poglądy co do stabilizacji makroekonomicznej, założenia alternatywnej koncepcji transformacyjnej jako wyraz kształtowania się nowego konsensusu w tym zakresie. Konsensus Postwaszyngtoński [Post - Washington Consensus], polegający na uznaniu aktywnej roli państwa w gospodarce, konieczności istnienia i rozwijania bazy instytucjonalnej rynku i całej gospodarki oraz celowości bardziej zrównoważonego podziału dochodu narodowego, ułatwiłby tworzenie i realizację strategii zorientowanych na kompleksowe rozwiązywanie problemów przyspieszenia wzrostu gospodarczego po okresie załamania i recesji, jak i na obniżenie społecznych kosztów transformacji, sprawiedliwe ich rozłożenie, zmniejszenie ich uciążliwości i nadanie jej kształtu społecznie akceptowanego [J. E. Stiglitz, S. Fischer, G. Soros, G. W. Kołodko]. Idzie tu również o trwały, egalitarny i demokratyczny rozwój.

W tym kontekście oceniono faktyczne znaczenie aplikacyjne dyrektyw Konsensusu Waszyngtońskiego, który w rzeczywistości był w poważnym stopniu zbiorem życzeń i intencji, a nie uniwersalnym programem stabilizacyjnym, dającym się efektywnie stosować, zwłaszcza w krajach postsocjalistycznych [J. K. Galbraith, J. E. Stiglitz, G. W. Kołodko].

Mimo to polityka gospodarcza w wielu krajach postsocjalistycznych była prowadzona zgodnie z dyrektywami tego Konsensusu, a niektórzy ekonomiści [R. Dornbusch, J. Williamson] traktowanie problemów rozwoju krajów transformujących się jako specyficznych, unikatowych uznawali za wyraz „makroekonomicznego populizmu”.

Uzasadniono pogląd, że wejście na ścieżkę trwałego wzrostu gospodarczego wymaga nie tylko liberalizacji działalności gospodarczej i reguł rynkowych, ale również respektowania znaczenia czynnika instytucjonalnego, że podstawą wzrostu gospodarczego są instytucje polityczne, prawne i gospodarcze zapewniające tanie i łatwe wchodzenie na rynek [D. C. North, O. Blanchard, S. Johnson].

Prywatyzacja przedsiębiorstw państwowych

Odnosnie do piątego głównego zagadnienia ekonomii politycznej transformacji – prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych, przeanalizowano podstawy teoretyczne i metody prywatyzacji, oceniono jej kierunki i skutki dla zmian strukturalno-własnościowych w transformujących się gospodarkach [M. Borish, J. R. Blasi, M. Noel, A. Noga] i określono jej perspektywy.

Uzasadniono tezę, że prywatyzacja jest warunkiem koniecznym, ale niewystarczającym do tworzenia proefektywnościowej struktury „prawdziwie reprezentującej kapitał” z właściwymi interakcjami własności i kontroli. Sformułowano wniosek, że programy prywatyzacji powinny być oceniane z punktu widzenia tworzenia skutecznego mechanizmu nadzoru właścicielskiego [corporate governance], zapewniającego ewolucję praw własności w kierunku coraz bardziej efektywnych form, a warunki instytucjonalno-systemowe powinny umożliwiać strukturom własnościowym ukształtowanym w trakcie prywatyzacji przekształcanie się zgodnie z wymogami konkurencji rynkowej [R. Frydman, C. W. Gray, I. Lieberman, W. E. Megginson].

Scharakteryzowano trzy główne modele prywatyzacji: kapitałowo-rynkowy, państwowo-administracyjny i społeczno-uwłaszczeniowy. Za walor modelu kapitałowo-rynkowego uznaje się dominację w nim rozwoju instytucjonalnego rynków finansowych, zwłaszcza kapitałowych, zapewniającego tą drogą dopływ kapitału, szczególnie zagranicznego. W modelu państwowo-administracyjnym najważniejsza jest realizacja określonych celów polityki gospodarczej państwa, z reguły zapewnienie odpowiednich dochodów budżetowych, a w modelu społeczno-uwłaszczeniowym – zapewnienie poszerzania grup właścicieli zasobów produkcyjnych i sprzyjanie rozwojowi warstw średnich,

co ma w założeniu przyczynić się do zmniejszenia zróżnicowania dochodowego i majątkowego społeczeństwa [Z. Staniek].

Ład instytucjonalny w transformacji systemowej

Szóste główne zagadnienie ekonomii politycznej transformacji – ład instytucjonalny w transformacji systemowej, to wzajemne relacje, jakie zachodzą w okresie przejściowym między gospodarką rynkową a demokracją polityczną [J. Kornai, G. W. Kołodko, J. S. Hellman, G. Roland] i nową rolą państwa w transformującej się gospodarce – niezbędny zakres interwencjonizmu państwowego [D. C. North, G. W. Kołodko], co wiąże się z problemem optimum aktywności państwa w gospodarce rynkowej [V. Tanzi, L. Schuknecht] i skalą zróżnicowania dochodowego społeczeństwa. W kontekście nowej roli państwa w transformującej się gospodarce określono priorytety zmian instytucjonalnych w skali makro i mikro, w tym zasady i kierunki przebudowy centrum gospodarczego [J. E. Stiglitz, G. W. Kołodko], systemu bankowego [W. Baka] i systemu funkcjonowania przedsiębiorstw w formie spółek handlowych, przede wszystkim kapitałowych (spółek akcyjnych i z ograniczoną odpowiedzialnością).

Mowa tu o gruntownej przebudowie roli państwa w tworzącej się gospodarce rynkowej, a nie o jej likwidowaniu czy ograniczaniu.

Wskazano na możliwości dokonywania przez kraje transformujące się wyboru wielu rozwiązań pośrednich między rozwiązaniami krańcowymi – pełnym interwencjonizmem a zupełnie wolnym rynkiem. Każde państwo musi szukać rozwiązań optymalnych z punktu widzenia jego uwarunkowań rozwojowych w krótszym i dłuższym horyzontach czasowych.

Rozwinięto myśl, że w trakcie transformacji systemowej państwo musi być zdolne do budowania instytucji rynkowych, jak i do strategicznego zarządzania gospodarką.

Wyjaśniono, dlaczego jedną z dziedzin polityki makroekonomicznej, nad którą państwo powinno sprawować skuteczną kontrolę, szczególnie w okresie transformacji systemowej, powinna być redystrybucja dochodów. Idzie tu m.in. o to, że recesja gospodarcza na początku okresu transformacji spowodowała spadek dochodu narodowego do podziału, a w konsekwencji – ograniczenie budżetowego finansowania potrzeb społecznych (programów socjalnych), co wraz z innymi czynnikami, głównie masowym bezrobociem, rozszerzyło sferę ubóstwa w stopniu zagrażającym zapaścią cywilizacyjną i konfliktami społecznymi, destabilizującymi i osłabiającymi państwo i gospodarkę.

Przedstawiono główne kierunki zmiany funkcji gospodarczych państwa, a to: 1) deetatyzację, 2) decentralizację, 3) rozdział funkcji regulacyjnych od właścicielskich

i nadzorczych, 4) konsolidację, 5) komplementarność wobec struktur gospodarczych najwyższej rozwiniętych krajów świata, 6) orientację prorozwojową [G. W. Kołodko, O. Blanchard, M. Kremer, S. Johnson].

W pierwszej fazie procesu transformacji systemowej nie przeprowadzono istotnych jakościowych przekształceń strukturalno-funkcjonalnych państwowego centrum gospodarczego mimo utworzenia wielu nowych instytucji. Brak było ośrodka określającego priorytety gospodarcze i strategię rozwoju społeczno-gospodarczego, podział zadań i funkcji między centralne (państwowe) i terenowe (samorządowe) organy władzy publicznej. A samo centrum gospodarcze pozostawało nadal zdeintegrowane, co potęgowało niedowład koordynacyjny i silny partykularyzm branżowo-regionalny w istotny sposób osłabiający jego funkcje koncepcyjno-strategiczne i obniżający jakość procesu decyzyjnego w skali makroekonomicznej.

Szczególną uwagę poświęcono również zmianie funkcji banku centralnego, zwłaszcza w zakresie jego relacji z rządem w dziedzinie kreacji i realizacji polityki monetarnej [A. Alesina, L. Summers, M. Bruno, W. Baka, J. P. Patat, A. S. Posen, E. G. Corrigan, B. Eichengreen, Ch. Ruehl].

Przeprowadzone rozważania dotyczące tej istotnej dla rozwoju i transformacji systemowej krajów postsocjalistycznych kwestii prowadziły do ważnego wniosku, że polityka monetarna banku centralnego powinna być co do zasady integralnym i spójnym elementem jednolitej polityki makroekonomicznej państwa. Rozwiązania prawno-instytucjonalne dotyczące banku centralnego czy innego podmiotu określającego politykę monetarną nie w pełni i nie we wszystkich krajach transformujących się uwzględniają tę zasadę, co w wielu sytuacjach rodzi dwuwładzę ekonomiczną, dezintegrującą centrum gospodarcze państwa.

Inwestycje zagraniczne a makroekonomiczna restrukturyzacja zdolności wytwórczych

Siódme główne zagadnienie ekonomii politycznej transformacji to znaczenie i wpływ inwestycji zagranicznych na makroekonomiczną restrukturyzację zdolności wytwórczych krajów transformujących się jako trzecią fazę transformacji systemowej. Przeanalizowano preferencje dla inwestycji zagranicznych, zwłaszcza bezpośrednich, stosowane przez poszczególne kraje transformujące się i występujące bariery napływu inwestycji do tych krajów, a także zagrożenia związane z liberalizacją przepływów kapitałowych i międzynarodową konkurencją podatkową, stosowaną przez korporacje transnarodowe.

Wyjaśniono znaczenie zwiększonego napływu inwestycji zagranicznych, przede wszystkim bezpośrednich, dla przyspieszenia trwałego i zrównoważonego rozwoju

gospodarczego krajów transformujących się, dla modernizacji ich gospodarek. Wykazano, że wysoka dynamika napływu tych inwestycji pozytywnie oddziałuje na tempo wzrostu gospodarczego, jak i na stabilizację finansów publicznych. Z rozważań tych wynika, jakie działania trzeba podejmować, żeby znosić występujące bariery napływu inwestycji zagranicznych do krajów transformujących się.

Oprócz szans rozwojowych związanych z inwestycjami zagranicznymi przedstawiono również zagrożenia wynikające z globalizacji polityki inwestycyjnej prowadzonej przez korporacje transnarodowe i stosowania przez nie konkurencji podatkowej wyrażającej się głównie w planowaniu podatkowym [tax planning]. Idzie tu w szczególności o przerzucanie dochodu między podmiotami powiązаныmi kapitałowo i organizacyjnie [transfer pricing] i niedostateczną (cienką, wąską) kapitalizację [thin capitalisation] spółek prawa handlowego [D. Holland, J. Owens].

Przedstawiono rozwiązania, jakie w krajach transformujących się wprowadzono zgodnie z wytycznymi OECD dla przeciwdziałania negatywnym skutkom planowania podatkowego i funkcjonowania tzw. oaz podatkowych / rajów podatkowych [tax havens / tax heavens] dla krajów inwestowania kapitału zagranicznego.

Kraje transformujące się a gospodarka światowa

Jeżeli idzie o ósme główne zagadnienie ekonomii politycznej transformacji – kraje transformujące się a gospodarka światowa, to przeanalizowano zaangażowanie międzynarodowych instytucji finansowych i organizacji gospodarczych oraz Unii Europejskiej na rzecz transformacji systemowej krajów Europy Środkowo-Wschodniej i włączenia ich w gospodarkę światową oraz perspektywy krajów transformujących się w szerszym kontekście globalizacji gospodarki światowej [C. Burnside, D. Dollar, J. Garten].

Przedstawiono istotę globalizacji gospodarki światowej [A. K. Sen, J. Gray] oraz perspektywy rozwojowe krajów transformujących się w długim horyzoncie czasowym [Scenariusz na rok 2020. Bank Światowy 1997; R. Reich].

Rozwinięto tezę, że analogiczne relacje jak między globalizacją a transformacją systemową zachodzą między integracją europejską a transformacją gospodarek Europy Środkowo-Wschodniej.

Wskazano w szczególności na to, że przekształcenia strukturalne i instytucjonalne dokonywane w krajach postsocjalistycznych w ramach transformacji systemowej były od początku w małym stopniu koordynowane [ograniczona rola Środkowoeuropejskiego

Porozumienia o Wolnym Handlu – CEFTA], co obniżało efektywność transformacji w skali narodowej i regionalnej i sprzyjało otwarciu na świat bardziej z jednostronną niż obopólną korzyścią. Idzie tu o problem roli kapitału zagranicznego w realizacji narodowych i regionalnych celów rozwojowych krajów transformujących się oraz o pomoc i presję międzynarodowych instytucji finansowych i gospodarczych.

Analizowano w szczególności zagrożenia dla krajów transformujących się związane z niestabilnością inwestycji portfelowych, ucieczką kapitałów zagranicę, szarą strefą, korupcją [S. Johnson, J. Hellman] i procederem prania pieniędzy [L. J. Shelly].

Stwierdzono, że nie ma ostrych i jednoznacznych kryteriów oceny stopnia zaawansowania transformacji gospodarek krajów postsocjalistycznych od systemu centralnego planowania do systemu rynkowego [A. Aslund]. Najważniejsze w ocenie są wzajemnie powiązane kryteria jakościowe [S. Grinberg, D. Rosati]. Rynkowość gospodarki jest stopniowalna. Zagadnienie to jest i powinno być ujmowane nie statycznie, lecz dynamicznie i w szerszym kontekście globalizacji gospodarki światowej. Stąd kwestia, czy dana gospodarka transformująca się Europy Środkowo-Wschodniej jest już w pełni rynkowa czy jeszcze nie, pozostaje otwarta.

Podsumowanie i rekomendacje

Zasadniczym dorobkiem ekonomii politycznej transformacji postsocjalistycznych krajów Europy Środkowo-Wschodniej od centralnie planowanych gospodarek w kierunku rynku było sformułowanie głównych prawidłowości tego typu przekształceń w okresie przejściowym – określenie przesłanek budowy racjonalnego pod względem ekonomicznym i społecznym programu transformacyjnego oraz zasad jego realizacji.

Prawidłowości te można ująć w następujących konkluzjach.

1. Wobec kończenia się możliwości dynamizacji wzrostu i dalszych reform rynkowych w centralnie planowanych gospodarkach Europy Środkowo-Wschodniej, obiektywną koniecznością stawała się transformacja systemowa w kierunku rynku, mająca zapewnić przewyższenie tendencji stagnacyjnych i recesyjnych oraz wejście na ścieżkę trwałego, zrównoważonego i szybkiego wzrostu gospodarczego.

Przejście od centralnie planowanej gospodarki socjalistycznej do gospodarki rynkowej było wielkim eksperymentem, któremu ani teoria ekonomiczna ani teoria polityki gospodarczej nie były w stanie nic istotnego i odpowiedniego zaoferować, gdyż ten kierunek ewolucji ustrojowej znajdował się poza zakresem dociekań naukowych. Jednak prowadzono politykę tak, jak gdyby istniał gotowy scenariusz przejścia do gospodarki rynkowej.

Niezbędna tu była metoda prób i błędów, która w warunkach braku podstaw teoretycznych i jakichkolwiek doświadczeń w tym zakresie umożliwiałaby weryfikację wcześniejszych założeń. Nie było dostatecznego zainteresowania i woli politycznej, aby w porę konfrontować zamierzenia z rzeczywistością i dokonywać niezbędnych korekt w polityce gospodarczej.

2. Transformacja systemowa dokonująca się w krajach postsocjalistycznych Europy Środkowo-Wschodniej była złożonym i wieloaspektowym procesem istotnych zmian polegającym na zastępowaniu systemu centralnie planowanej i zarządzanej gospodarki socjalistycznej systemem gospodarki rynkowej. A zmianie dominującego co do zasady mechanizmu alokacji kapitału i pracy z polityczno-administracyjnego na rynkowy towarzyszyć powinna była odpowiednia zmiana mechanizmu dystrybucji dochodu narodowego i majątku.

Transformacja systemowa jako proces historyczny, a nie akt jednorazowy, wymagała specjalnego okresu przejściowego (transition), którego organiczną cechą jest dynamiczny dualizm – współistnienie układu rynkowego i nierynkowego lub quasi rynkowego oraz właściwych im systemów regulacji gospodarczej (w zakresie tworzenia i podziału dochodu narodowego), ewoluujące w kierunku rozwiniętej gospodarki rynkowej.

Proces transformacji systemowej gospodarek postsocjalistycznych w kierunku rynku powinien był dokonywać się w trzech głównych fazach: pierwsza to liberalizacja działalności gospodarczej i stabilizacja makroekonomiczna, druga – zmiany strukturalno-własnościowe i instytucjonalne, trzecia – makroekonomiczna restrukturyzacja zdolności wytwórczych.

Obiektywną prawidłowością było to, że wcześniejsze prorynkowe reformy gospodarcze ułatwiły i przyspieszyły przebieg transformacji systemowej, a dzięki temu mogła ona być mniej kosztowna w aspekcie ekonomicznym, jak i społecznym.

3. Liberalizację działalności gospodarczej, w szczególności liberalizację cen i handlu, wolność tworzenia, przedsiębiorstw i otwarcie na gospodarkę światową uznaje się za wstępne przesłanki stabilizacji makroekonomicznej i dalszej transformacji systemowej.

Nie w pełni wprowadzono swobodę tworzenia przedsiębiorstw (freedom of establishment) umożliwiającą zmianę struktury rzeczowej, podmiotowej i własnościowej gospodarki. W rezultacie utrudniało to zapewnienie wyższej zdolności konkurencyjnej transformujących się gospodarek – wewnętrznej i zewnętrznej.

Liberalizacja działalności gospodarczej, jeśli ma prowadzić do ukształtowania się nowej równowagi makroekonomicznej, na zmienionym poziomie i w nowych proporcjach, nie może być procesem żywiołowym, spontanicznym, lecz sterowanym i kontrolowanym przez państwo w ramach wewnętrznie spójnego programu liberalizacyjno-stabilizacyjnego,

określającego odpowiednią politykę ekonomiczną i finansową, w tym fiskalną (systematyczne ograniczenie deficytu budżetowego w celu kontroli inflacji czy zwalczania hiperinflacji) i monetarną (kształtowanie wielkości emisji pieniądza, poziomu stóp procentowych banku centralnego i kursów wymienionych walut obcych).

4. Źródłem recesji gospodarczej, jaka wystąpiła na początku transformacji, nie były przekształcenia w systemie funkcjonowania gospodarki jako takie, lecz błędy w polityce makroekonomicznej – restrykcyjna polityka makroekonomiczna zakładająca tłumienie popytu globalnego, zastosowana w celu stabilizacji gospodarki dotkniętej wysoką inflacją, jak i szybka liberalizacja polityki cen i handlu zagranicznego. To właśnie początkowe działania fiskalne i monetarne wraz z negatywnymi skutkami liberalizacji cen spowodowały gwałtowny i głęboki spadek globalnego popytu, co wraz z dużym stopniem penetracji importu i chaosem instytucjonalnym przyczyniło się do szybkiego obniżenia poziomu produkcji i stopnia wykorzystania istniejących zdolności produkcyjnych, wywołując masowe bezrobocie.

Unikalne warunki rozwoju społeczno-ekonomicznego krajów postsocjalistycznych Europy Środkowo-Wschodniej wymagały zastosowania w nich oryginalnej koncepcji stabilizacyjno-transformacyjnej, zakładającej aktywną rolę państwa w gospodarce narodowej, tworzenie i rozwijanie instytucjonalnej obudowy rynku i całej gospodarki oraz zrównoważony podział dochodu narodowego.

Program liberalizacyjno-stabilizacyjny może być realizowany skokowo (terapia szokowa) lub stopniowo. W tym kontekście sformułowano następującą prawidłowość: im dana gospodarka jest bardziej zdestabilizowana, szczególnie jej rynek i finanse publiczne [budżet państwa, bilanse handlowy i płatniczy], tym pilniejsza jest potrzeba zastosowania skutecznych środków stabilizacyjnych w krótkim okresie czasu dla przeciwdziałania chaosowi gospodarczemu i degradacji społeczno-gospodarczej, jak i tworzenia podstaw nowej równowagi makroekonomicznej. Dopuszczalna jest w takim przypadku pewna ograniczona, kontrolowana skokowość zmian, szczególnie w zakresie cen.

5. W drugiej fazie transformacji systemowej – zmianach strukturalno-własnościowych i instytucjonalnych szczególną rolę odgrywają prywatyzacja, aktywność państwa w gospodarce i nowy ład instytucjonalny, w tym głównie przebudowa centrum gospodarczego, przekształcenia systemu bankowego i zmiana zasad funkcjonowania przedsiębiorstw (dostosowanie prawa spółek handlowych do wymogów rynkowych).

Prywatyzacja nie może stanowić celu samego w sobie. Jest ona warunkiem koniecznym, ale niewystarczającym do tworzenia proefektywnościowej struktury

własnościowej gospodarki, której istotę stanowi możliwość ewolucji praw własności w kierunku coraz bardziej efektywnych form.

Skutki prywatyzacji dla gospodarki mają charakter wieloaspektowy i powinny być one ujmowane w skali: makro, mezza i mikro.

W krajach transformujących się prywatyzacja nie była często powiązana z polityką przemysłową i sektorową państwa wskutek przede wszystkim braku woli politycznej i jasnej wizji programowej rozwoju przemysłu, jego poszczególnych branż, gałęzi czy sektorów.

W praktyce prywatyzacji dominowała koncepcja nastawiona na masową i szybką denacjonalizację. Wyjątek stanowiły nieliczne kraje, w których prywatyzacja założycielska rozwijała się na szeroką skalę, ale tylko w zakresie drobnej przedsiębiorczości. W niektórych krajach nie doceniano rozwoju dotychczas istniejących przedsiębiorstw prywatnych jako sposobu przekształceń własnościowych. W pierwszych latach transformacji przeceniono rolę prywatyzacji sektora państwowego, nie doceniono natomiast roli i znaczenia nowego sektora prywatnego. Po stwierdzeniu, że istnieje silny związek między przedsiębiorczością a rozwojem nowych prywatnych podmiotów gospodarczych, nastąpiła ekspansja małych i średnich przedsiębiorstw, co miało ważne znaczenie dla wzrostu gospodarczego, szczególnie po liberalizacji handlu, zniesieniu ograniczeń w przepływie kapitału i wprowadzeniu zachęt dla bezpośrednich inwestycji zagranicznych.

Różny był stopień fiskalizmu procesów prywatyzacji. W niektórych krajach transformujących się, o głęboko zdestabilizowanych finansach publicznych, decyzje prywatyzacyjne podejmowano w kontekście ich pośredniego pozytywnego wpływu na równowagę budżetową, która jest czynnikiem dynamizującym procesy wzrostowe powodujące z kolei rozszerzanie się bazy podatkowej.

Prywatyzacja w istotny sposób warunkuje rozwój rynku kapitałowego, instytucje którego (głównie giełdy papierów wartościowych) sprzyjają zwiększaniu zakresu i efektywności oferty publicznej w prywatyzacji kapitałowej. Spółki sprywatyzowane stanowią decydującą lub znaczną część kapitalizacji giełd papierów wartościowych. Rozwój rynku kapitałowego wiązał się również z funkcjonowaniem kapitałowego filaru ubezpieczeń społecznych.

W polityce prywatyzacyjnej kraje transformujące się w różnym stopniu godziły cele społeczne prywatyzacji (dostęp do prywatyzowanego mienia w formie bezpośredniej i pośredniej) z celami ekonomicznymi (przypisanie praw własności wymuszające efektywność ekonomiczną). Z tego punktu widzenia ukształtowały się trzy modele [warianty] prywatyzacji różniące się między sobą tempem, zakresem, scenariuszami i metodami jej

przeprowadzenia: wariant kapitałowo-rynkowy, wariant państwowo-administracyjny i wariant społeczno-uwłaszczeniowy. Wariant kapitałowo-rynkowy preferuje rozwój instytucjonalny rynków finansowych, przede wszystkim rynku kapitałowego (giełd papierów wartościowych), umożliwiającego dopływ kapitału zagranicznego. A to zapewnia duży udział tego kapitału w prywatyzacji. W wariacie państwowo-administracyjnym najważniejsza jest realizacja określonych celów polityki gospodarczej, szczególnie fiskalnej (zapewnienie wpływów budżetowych). Głównym celem wariantu społeczno-uwłaszczeniowego jest poszerzenie kręgu właścicieli zasobów produkcyjnych, sprzyjanie rozwojowi warstw średnich społeczeństwa (przedsiębiorców, kupców, wolnych zawodów) i zapobieganie zbyt dużym zróżnicowaniom majątkowo-dochodowym w społeczeństwie. W ramach tego wariantu pewną rolę odegrał leasing pracowniczy.

Programy prywatyzacji powinny być oceniane z punktu widzenia tworzenia skutecznego mechanizmu nadzoru właścicielskiego (corporate governance). Idzie tu więc nie tylko o prywatyzację formalną, ale również o prywatyzację w sensie stricte ekonomicznym, przynoszącą trwałe pozytywne skutki w skali mikro, jak i makro. W tym kontekście państwo musi stworzyć odpowiednie warunki instytucjonalno-systemowe, umożliwiające strukturalnym własnościowym przekształcanie się zgodnie z wymogami konkurencji rynkowej i długookresowymi celami makroekonomicznymi.

W ekonomii politycznej transformacji ukształtował się pogląd, według którego najbardziej efektywną formą prywatyzacji jest prywatyzacja kapitałowa, zapewniająca wyższą jakość zarządzania przedsiębiorstwem i skuteczność nadzoru właścicielskiego. W tej metodzie prywatyzacji występuje jednak tendencja do koncentracji tytułów własności i wiele innych nieprawidłowości społeczno-ekonomicznych.

6. Konsensus Waszyngtoński z 1989 r. jako swoisty dekalog stabilizacji makroekonomicznej i transformacji systemowej nie zawierał niezbędnych zaleceń dotyczących kilku ważnych kwestii, m.in. rozwoju instytucjonalnego. W przypadku gospodarek centralnie planowanych oznaczało to przyjęcie bezpodstawnej tezy, że instytucje rynkowe i cała obudowa instytucjonalna gospodarki ukształtują się niejako automatycznie, bezpośrednio po i w wyniku liberalizacji i stabilizacji gospodarki. Nie liczone się z groźbą powstania instytucjonalnej (systemowej) próżni w transformujących się gospodarkach, przyczyniającej się do zaburzeń rozwojowych, stagnacji i recesji.

Wejście na trajektorię trwałego rozwoju wymagało nie tylko liberalizacji i reguł rynkowych, ale również organizacji i respektowania znaczenia czynnika instytucjonalnego dla zainicjowania i trwałości wzrostu gospodarczego.

Lekceważenie i ignorowanie czynnika instytucjonalnego było jedną z głównych przyczyn częściowego niepowodzenia w stosowaniu dyrektyw Konsensusu Waszyngtońskiego w gospodarkach krajów transformujących się. Tezę tę uwzględniały nowe koncepcje stabilizacyjno-wzrostowe (Konsensus Postwaszyngtoński), stanowiące modyfikację wczesnego Konsensusu Waszyngtońskiego.

Państwo nie może pozostawać bierne wobec dokonujących się istotnych, jakościowych zmian w sferze ekonomicznej i społecznej. Konieczna jest budowa przez państwo lub z jego inspiracji odpowiedniej struktury instytucjonalnej gospodarki narodowej. Państwo powinno zapewniać tzw. sprawność instytucjonalną. Jeśli państwo nie zapewnia właściwego ładu instytucjonalnego, to w powstałej wskutek tego próżni instytucjonalnej zwyciężają tzw. złe strony rynku, pojawia się instytucjonalizacja nieformalna, co sprzyja rozwojowi „kapitalizmu bandyckiego”, zwanego w różnych krajach kapitalizmem dzikim, darwinowskim czy latynoskim ze względu na charakterystyczną dla nich skalę oszustw gospodarczych, korupcji i przestępstw finansowych.

Próżnia instytucjonalna niwecząc skutki działań liberalizacyjno-stabilizacyjnych i strukturalno-własnościowych utrudnia czy wręcz uniemożliwia powstanie, funkcjonowanie i rozwój nowoczesnego zorganizowanego rynku, przyczyniając się tym samym do zaburzeń, stagnacji i recesji gospodarczej.

Najistotniejszym czynnikiem determinującym strukturę instytucjonalną gospodarki rynkowej są zasady funkcjonowania państwowego centrum gospodarczego (głównie rządu).

W pierwszej fazie procesu transformacji systemowej nie przeprowadzono istotnych jakościowych przekształceń strukturalnych centrum gospodarczego mimo utworzenia wielu nowych instytucji, co negatywnie wpływało na określanie priorytetów gospodarczych i strategii rozwojowej, tym bardziej że samo centrum gospodarcze było z reguły zdeintegrowane, wskutek czego występował niedowład koordynacyjny oraz silny partykularyzm działowo-gałęziowy i regionalny.

Przekształcenia systemu zarządzania gospodarczego na szczeblu centralnym są komplementarne wobec przebudowy mikroekonomicznych podstaw funkcjonowania gospodarki.

Przebudowa systemu bankowego w krajach transformujących się z reguły szła w kierunku oddzielenia funkcji regulacyjnych banku centralnego od jego funkcji nadzorczych, a także wprowadzenia zasady niezależności organizacyjnej banku centralnego. W krajach transformujących się Europy Środkowej i Wschodniej ogólna zasada niezależności banku centralnego jest powszechnie akceptowana, ale występują między podmiotami polityki

makroekonomicznej znaczne rozbieżności na tle jej interpretacji, co wywołuje określone napięcia i konflikty pomiędzy władzą wykonawczą (rządem, prezydentem) i ustawodawcą (parlamentem) z jednej strony, a bankiem centralnym (i ewentualnie innym organem określającym założenia polityki pieniężnej) z drugiej strony.

Polityka pieniężna powinna być integralnym i spójnym elementem jednolitej centralnej polityki makroekonomicznej państwa. W tym kontekście rozwiązania prawno-instytucjonalne dotyczące banku centralnego i polityki pieniężnej muszą uwzględniać tę zasadę.

Jest paradoksem, że wielkie podmioty gospodarcze (korporacje narodowe i transnarodowe) posługują się takim instrumentem koordynacji swoich działań, jakim jest średnio- i długookresowe planowanie gospodarcze i finansowe, a państwa transformujące się Europy Środkowo-Wschodniej zrezygnowały w pierwszym etapie przemian z ważnych elementów planowania jako instrumentu polityki gospodarczej, ograniczając się niekiedy do rocznego planowania budżetowego. Tymczasem wiele krajów o gospodarce rynkowej opracowywało i nadal opracowuje regularnie na szczeblu centralnym i realizuje średnio- i długookresowe plany makroekonomiczne.

Państwa postsocjalistyczne decydujące się na bezprecedensowe przedsięwzięcie, jakim było przejście do gospodarki rynkowej, powinny były ten proces zaplanować. Brak planowania długookresowego w nowych warunkach systemowych sprzyjał anarchizacji działalności gospodarczej i żywiołowości rynku, a w konsekwencji zdobywaniu przewagi przez grupy społeczne najsilniejsze ekonomicznie i jednoczesnej marginalizacji przeważającej części społeczeństwa.

Wystąpiła ścisła zależność pomiędzy aktywnością państwa w gospodarce, a zróżnicowaniem dochodowym społeczeństwa. Im bardziej pasywne państwo, tym zróżnicowanie dochodowe społeczeństwa jest większe.

Zróżnicowany podział dochodu narodowego musi być poważnie traktowany jako drugi po wzroście gospodarczym priorytetowy cel ekonomiczny, społeczny i polityczny transformacji systemowej i polityki makroekonomicznej w okresie przejściowym.

W drugiej fazie transformacji systemowej – zmianach strukturalno-własnościowych i instytucjonalnych, nie występuje praktycznie racjonalna alternatywa: zmiany skokowe (szokowe) lub stopniowe. Państwo nie ma tu tego dylematu. Z natury rzeczy procesy ekonomiczne w tej fazie zachodzą w długim okresie czasu, wymagają znacznych nakładów rzeczowych i finansowych i wiążą się z kosztami i wyrzeczeniami społecznymi. W szczególności prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych i stworzenia nowoczesnej

instytucjonalnej obudowy (bazy) rynku i całej gospodarki nie da się przeprowadzić jednorazowo, skokowo. Niezbędna jest tu stopniowość, odpowiednia sekwencja czasowa i uzyskanie dla nich określonego konsensusu społecznego.

7. Trzecia faza transformacji systemowej – makroekonomiczna restrukturyzacja zdolności wytwórczych, obejmowała w szczególności restrukturyzację i likwidację trwale nierentownych przedsiębiorstw, ograniczanie niektórych branż nierozwojowych i schyłkowych, relokację siły roboczej, zmianę poziomu i struktury kwalifikacji pracowników poprzez szkolenia i inne działania, zapewnienie załogom pracowniczym odpowiednich uprawnień socjalnych, absorbowanie napływającego kapitału zagranicznego w formie inwestycji bezpośrednich i portfelowych, podnoszenie konkurencyjności niektórych gałęzi przemysłu i unowocześnianie zasad funkcjonowania przedsiębiorstw, głównie spółek kapitałowych. Również w tej fazie potrzebna była aktywna rola państwa, szczególnie interwencjonizm państwowy – długofalowa polityka przemysłowa.

Ważnym celem i skutkiem nowych uregulowań w zakresie prawa spółek handlowych stało się obniżenie kosztów podejmowania decyzji inwestycyjnych i uproszczenie niektórych procedur korporacyjnych.

Zwiększony napływ inwestycji zagranicznych stał się dla krajów transformujących się zasadniczą metodą pokonania bariery kapitałowej i ważnym czynnikiem modernizacji ich gospodarek. Dlatego też stosują one ciągle różne preferencje fiskalne i inne dla inwestorów zagranicznych.

Szczególne kontrowersje wywołuje przejęcie przez kapitał zagraniczny w niektórych krajach transformujących się sektora usług finansowych, w tym głównie bankowości i ubezpieczeń, co zagraża suwerenności ekonomicznej tych krajów i sprzyja transferowi dochodów zagranicę.

Polityka strukturalna krajów transformujących się wobec bezpośrednich inwestycji zagranicznych powinna była polegać na konsekwentnym i długookresowym współkształtowaniu warunków, w jakich angażowanie się zagranicznych inwestorów w dziedzinę wysokich technologii będzie w sposób naturalny wynikać z komparatywnej rynkowej konkurencyjności lokalizacji w tych krajach, a współkształtowanie takich warunków to przede wszystkim usuwanie barier i hamulców w sferze systemowej, jak i infrastrukturalnej, cywilizacyjnej, w tym w zakresie jakości kapitału ludzkiego.

Liberalizacja handlu i przepływów kapitałowych zwiększa mobilność bazy podatków od dochodu i kapitału, co uwrażliwia państwa i korporacje międzynarodowe na różnice w poziomach opodatkowania przedsiębiorstw.

Szczególnie podatne na różne metody planowania podatkowego stały się kraje transformujące się zainteresowane przyciąganiem inwestycji zagranicznych, ale wykazujące słabość bazy prawnej i instytucjonalnej w zakresie stosunków z inwestorami zagranicznymi, szczególnie instytucjonalnymi (korporacjami międzynarodowymi), zaawansowanymi w inżynierii finansowej. Wskutek tego inwestorzy tacy w warunkach dużego popytu na inwestycje zagraniczne w tych krajach mogli liczyć nie tylko na różne preferencje z ich strony, ale także na dodatkowe korzyści wynikające ze stosowania metod powodujących nierówną konkurencję na krajowym rynku oraz erozję lub migrację bazy podatkowej krajów inwestowania.

Większość krajów transformujących się, stosując się lub wzorując się na regulacjach Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju [OECD], wprowadziła regulacje prawne ograniczające, czy zapobiegające nadużywaniu przez grupy kapitałowe (holdingi, korporacje międzynarodowe) planowania podatkowego, w tym instytucji cen transferowych (transfer pricing) i wąskiej kapitalizacji spółek filialnych (thin capitalisation), a także oaz (rajów) podatkowych (tax haven). Ich skuteczność jest jednak niska. Konieczne było podjęcie w związku z tym długofalowych efektywnych działań przez rządy i międzynarodowe instytucje finansowe i organizacje gospodarcze.

8. Przekształcenia systemowe dokonywane w krajach postsocjalistycznych Europy Środkowej i Wschodniej były od początku w małym stopniu koordynowane, co wynikało z założenia, że koniecznym i wystarczającym warunkiem pomyślnego przebiegu zasadniczych zmian prorynkowych jest liberalizacja gospodarki, w tym głównie otwarcie jej na gospodarkę światową.

Natomiast międzynarodowe instytucje finansowe zalecające programy stabilizacyjne dla krajów transformujących się, udzielające im pomocy finansowej na ich realizację i monitorujące postępy w zmianach prorynkowych, koordynowały swoją działalność w tym zakresie z polityką głównych rozwiniętych państw wobec krajów transformujących się. Stąd była potrzeba ścisłej koordynacji wzajemnej przez kraje postsocjalistyczne swojej działalności w zakresie prorynkowej transformacji systemowej.

9. Włączenie się krajów transformujących się do gospodarki światowej rodziło nie tylko szanse na trwałe, zrównoważony i szybki rozwój gospodarczy, ale również zagrożenia wynikające z globalizacji gospodarki światowej. Korporacje transnarodowe, jako główny motor globalizacji, koncentrowały się na funkcjonowaniu kapitału w skali globalnej, a nie rozwiązywaniu problemów doganiającej modernizacji krajów transformujących się. Realnym zagrożeniem było nasilanie się konkurencji, w tym podatkowej, między podmiotami

gospodarczymi (korporacjami) o charakterze transnarodowym a małymi i słabymi podmiotami gospodarczymi, dominującymi w strukturze organizacyjnej krajów transformujących się.

Niebezpieczeństwem związanym z włączeniem gospodarek transformujących się do gospodarki światowej była nie tylko niestabilność inwestycji portfelowych w tych pierwszych i zjawisko odpływu z nich kapitału, w niektórych krajach porównywalne co do skali z napływem do nich bezpośrednich inwestycji zagranicznych, ale także przejście w sytuacji braku własnych zasobów kapitałowych dużej części majątku, niekiedy przeważającej, w posiadanie właścicieli zagranicznych, w wyniku czego pojawia się tzw. kapitał zależny. Stwarzało to możliwość traktowania krajów transformujących się jako amortyzatora osłabiającego amplitudę wahań cyklu koniunkturalnego w krajach wysoko rozwiniętych. Zjawiskom tym sprzyjało ukształtowanie się w krajach transformujących się klasy (burżuazji) kompradorskiej.

10. Dla powodzenia transformacji systemowej decydujące znaczenie ma nie tyle tempo, ile sposób jej przeprowadzania, to, na ile jest on zrationalizowany, ujęty w wewnętrznie spójny program czy strategię identyfikującą właściwie cele główne i szczegółowe, określającą organy decyzyjne i ich kompetencje, metody i procedury oraz instrumentarium realizacyjne, niezbędne środki i fundusze, kryteria realizacyjne i sposób monitorowania takiego programu (strategii).

Szczególnie duży woluntaryzm wystąpił w zakresie tempa projektowanych i przeprowadzanych zmian systemowych, w próbach zastępowania stopniowości zmian ich skokowością oraz generalnego skracania horyzontu czasowego niezbędnego do realizacji programów dostosowawczych i rozwojowych – przewyciężania recesji transformacyjnej i przywracania wzrostu gospodarczego.

Gwałtowna zmiana czy destrukcja systemu funkcjonowania gospodarki powodowana źle rozumianą misją transformacyjną, zastosowaniem skokowego sposobu jej realizacji, prowadziła nie do Schumpeterowskiej twórczej destrukcji gospodarki, lecz do zaburzeń rozwojowych i zapaści transformacyjnej, których skoncentrowanym wyrazem były tendencje recesyjne, a w wielu przypadkach – głęboka recesja.

Jeśli idzie o ogólne rezultaty transformacji, to niektóre kraje odniosły pełny sukces, inne częściowy sukces, a pozostałe poniosły porażkę transformacyjną, aczkolwiek niezupełną.

W zakresie wzrostu gospodarczego w grupie krajów transformujących się nastąpiła polaryzacja. Na jednym biegunie znalazły się kraje, które miały krótkookresową recesję transformacyjną i w niedługim czasie, tj. przed 2000 r. osiągnęły poziom produktu krajowego

brutto sprzed recesji. Na drugim biegunie znalazły się kraje pogrążone w głębokiej i długookresowej recesji lub stagnacji, które mimo wejścia na ścieżkę wzrostu nie osiągnęły jeszcze poziomu produktu krajowego brutto sprzed recesji.

Przyczyny niepowodzeń i porażek transformacyjnych tkwią w połowiczności i powierzchowności oraz woluntaryzmie co do tempa i metod przeprowadzania zmian, a także w niedojrzałości niektórych gospodarek do zmian systemowych, zachodzących z reguły łatwiej i szybciej dzięki wcześniejszym reformom gospodarczym.

Kraje transformujące się stały się już w mniejszym lub większym stopniu integralnym elementem światowego systemu rynkowego. Nie została jednak osiągnięta ogólna masa krytyczna transformacji systemowej w Europie Środkowo-Wschodniej i innych regionach, co oznacza, że nie występuje jeszcze w pełni stadium posttransformacyjne.

Powstała i rozwinęła się ekonomia polityczna transformacji jako nauka o prorynkowej transformacji systemowej postsocjalistycznych krajów Europy Środkowo-Wschodniej i innych regionów. Jej istotą jest określenie obiektywnych prawidłowości tego historycznego procesu. Powinny one stanowić podstawę racjonalnych programów transformacyjnych i makroekonomicznej polityki rozwojowej wielu zainteresowanych państw.

Bibliografia

- [1] Alesina A., Perotti R., *The Political Economy of Growth: A Critical Survey of Recent Literature*, „The World Bank Economic Review” nr 3, vol. 8, 1998.
- [2] Alesina A., Roubini N., Cohen G., *Political Cycles and the Macroeconomy*, MIT Press, Cambridge, MA 1997.
- [3] Aslund A., *The Myth of Output Collapse after Communism*, „Carnegie Endowment Working Paper” nr. 18, 2001.
- [4] Aslund A., Boone P., Johnson S., *How to Stabilize: Lessons from Post-Communist Countries*, „Brookings Papers on Economic Activity” 1996, nr 1.
- [5] Baka W., *U źródeł wielkiej transformacji*, Warszawa 1999.
- [6] Balcerowicz L., *800 dni. Szok kontrolowany*, BGW, Warszawa 1992.
- [7] Balcerowicz L., *Socialism, Capitalism, Transformation*, Central European University Press, Budapest 1995. *Between State and Market: Mass Privatisation in Transition Economies*. Red. I.W. Lieberman, S.S. Nestor, R.M. Desai, The World Bank and the OECD [Organisation for Economic Co-operation and Development], Washington D.C. 1997.
- [8] Blanchard O., Kremer M., *Disorganisation*, „Quarterly Journal of Economics” 1997, nr 4.
- [9] Blanchard O., *The Economics of Post – Communist Transition*, Oxford University Press, New York 1997.
- [10] Blanchard O., *The Economics of Transition in Eastern Europe*, Clarendon Press, Oxford, England 1997.
- [11] Blanchard O., *The Economics of Transition*, Oxford University Press, 1996.
- [12] Blasi J., Kroumowa R.M., Kruse D., *Kremlin Capitalism. Privatisation of the Russian Economy*, Cornell University Press, Ithaca, N. Y. 1997.
- [13] Borish M., Noel M., *Privatisation in the Visegrad Countries: A Comparative Assessment*, „World Economy” March 1997.
- [14] Bożyk P., *Kto winien? Politycy i polityka gospodarcza pod prężaniem*, Wydawnictwo PAE, Warszawa 1992.
- [15] Bożyk P., *24 kraje Europy Środkowej i Wschodniej. Transformacja*, Warszawa 1999.
- [16] Brzeziński Z., *Bezląd*, Warszawa 1995.
- [17] Buchanan J., *Post-Socialist Political Economy*, Cheltenham 1997.
- [18] Buitter W., *Foreword*, w: *Transition report update. Economic transition in central and eastern Europe, the Baltic states and the CIS*, European Bank for Reconstruction and Development, London May 2002.
- [19] Burnside C., Dollar D., *Good Policies are Needed to Make Aid Effective*, „Transition” June 1997.
- [20] Chołaj H., *Chiny a świat. Współczesny chiński model ekonomiczny*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2014.
- [21] Chołaj H., *Kapitalizm konfucjański, Chińskie reformy ekonomiczne a globalizacja*, Wydawnictwo POLTEX, Warszawa 2014.
- [22] Chołaj H., *Wstęp do teorii transformacji*, Warszawa 2000.
- [23] Cornia G.A., *In Search of a Transition Theory*, w: *UNU/WIDER Project Meeting. Transition Strategies, Alternatives and Outcomes*, Helsinki 15–17 May 1997.
- [24] Corrigan E.G., *Central banks and financial system*, w: *Central Banking Issues in Emerging Market – oriented Economies*, The Federal Reserve Bank of Kansas City, USA 1990.
- [25] Csaba L., *The Capitalist Revolution in Eastern Europe. A Contribution to the Economic Theory of Systemic Change*, Edward Elgar, Brookfield 1995.
- [26] Dahrendorf R., *Rozważania nad rewolucją w Europie*, Warszawa 1991.
- [27] Dornbusch R., *Lessons from Experiences with High Inflation*, „World Bank Economic Review” No. 1, 1991.
- [28] Dornbusch R., *Policies to Move from Stabilisation to Growth*, w: *Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics 1990*, The World Bank, Washington, D.C. 1991.
- [29] Dornbusch R., Fischer S., *Moderate Inflation*, „World Bank Economic Review” 1992, nr 1.

- [30] Earle J., Estrin S., *Privatisation, Competition, and Budget Constraints: Disciplining Enterprises in Russia*, „Working Paper” nr 128, 1998.
- [31] Eichengreen B., Ruhl C., *Financial Sector Developments in Transition Economies*, University of California at Berkeley, 2000.
- [32] Ellman M., *The Political Economy of Transformation*, „Oxford Review of Economic Policy” 1997, nr 2.
- [33] Estrin S., *How to Privatise*, London Business School (mimeo), London 1996.
- [34] Estrin S., Urga G., *Convergence in Output in Transition Economies. Central and Eastern Europe, 1970–1995*, „Discussion Paper” 1997, nr 9.
- [35] Falkinger J., Łaski K., Podkaminer L., *Polityka fiskalna w warunkach transformacji*, GUS, z. 231, Warszawa sierpień 1995.
- [36] Fama E., *Efficiency Capital Market. A Review of Theory and Empirical Work*, „The Journal of Finance” vol. 25, 1970.
- [37] Fiedorenko P.N., *Wspominają przeszłość, zaglądają w przyszłość*, Izd. Nauka, Moskwa 1999.
- [38] *Fiscal Policies in Economies in Transition*. Red. V. Tanzi, International Monetary Fund, Washington D.C. 1992.
- [39] Fischer D., *Macroeconomics*, New York 1990.
- [40] Fischer S., *Opening Remarks*, w: *Economic Policy and Equity*, International Monetary Fund, Washington, D.C., 8–9 June 1998.
- [41] Frydman R., Gray C. W., Hessel M., Rapaczyński A., *Private Ownership and Corporate Performance: Evidence from Transition Economies*, „EBRD Working Paper” nr 26, 1997.
- [42] Galbraith J.K., *Nie ma klasycznego kapitalizmu*, „Odra” 1991, nr 2.
- [43] Garten J., *The Big Ten: The Big Emerging Markets and How They Will Change Our Lives*, Basic Books, New York 1998.
- [44] Giddens A., *The third way and its critics*, Cambridge 2000.
- [45] Głuchowski J., *Oazy podatkowe*, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 1996.
- [46] Gray C.W., *In Search of Owners: Lessons of Experience with Privatisation and Corporate Governance in Transition Economies*, „Policy Research Working Paper” April 1996.
- [47] Gray J., *False dawn. The delusions of global capitalism*, London 1998.
- [48] Grinberg S. i in., *Dziesięć lat systemowej transformacji w странах CWE i w Rosji: itogi i uroki*, „Mirowaja ekonomika i miezdunarodnyje otnoszenija” nr 5, 2000.
- [49] Hellman J.S., *Winners Take All: The Politics of Partial Reform in Postcommunist Transition*, „World Politics” 1998, nr 2.
- [50] Hellman J.S., Jones G., Kaufman D., *Size the State, Size the Day: State Capture Corruption and Influence in Transition*, „Policy Research Working Paper” nr 2444, 2000.
- [51] Heybey B., Murrell P., *The Relationship between Economic Growth and the Speed of Liberalisation during Transition*, „Journal of Policy Reform” 1999, nr 2.
- [52] Holland D., Owens J., *Taxation and Foreign Direct Investment: the Experience of the Economies in Transition*, Bulletin, International Bureau for Fiscal Documentation, Amsterdam, February 1996.
- [53] Illarionow A., *Kak Rossija poterjala XX stoletije*, „Woprosy ekonomiki” 2000, nr 1.
- [54] Illarionow A., *Kurs upadku gospodarczego Rosji*, „Izwestija” z 11.12.1996.
- [55] Johnson S., Kaufman D., Zoido-Lobaton P., *Government in Transition: Regulatory Discretion and the Unofficial Economy*, „American Economic Review” 1998, nr 2.
- [56] Johnson S., Mc Millan J., Woodruff C., *Entrepreneurs and the Ordering of Institutional Reform – Poland, Slovakia, Romania, Russia and Ukraine Compared*, „Economics of Transition” 2000, nr 1.
- [57] Kołodko G.W., Nuti M.D., *Polska alternatywa. Stare mity, twarde fakty, nowe strategie*, Poltext, Warszawa 1997.
- [58] Kołodko G.W., *Od szoku do terapii. Ekonomia i polityka transformacji*, Poltext, Warszawa 1999.
- [59] Kołodko G.W., *Strategia dla Polski*, Poltext, Warszawa 1994.
- [60] Kornai J., *Anty-Depression Cure for Ailing Postcommunist Economies*, „Transition” vol. 4(1), February 1993.

- [61] Kornai J., *From Socialism to Capitalism: What is meant by the Change of System?*, „Paper” nr 4, June 1998.
- [62] Kornai J., *Transformational Recession. A General Phenomenon Examined through the Example of Hungary's Development*, „Economie Applique” 1993, nr 2.
- [63] Kornai J., *Economics of Shortage*, North Holland, Amsterdam 1980.
- [64] Linn J.F., *Foreword*, w: *Transition. The First Ten Years. Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union*, The World Bank, Washington D.C. 2000.
- [65] Megginson W.E., Netter J.M., *From State to Market: A Survey of Empirical Studies on Privatisation*, „Journal of Economic Literature” 2001, nr 2.
- [66] Murrell P., *Evolutionary and Radical Approaches to Economic Reform*, „Economics of Planning” 1992, nr 1.
- [67] Nikipiełow A.D., *Oczerki po ekonomikie postkommunizma*, Moskwa 1996.
- [68] North D.C., *The Contribution of the New Institutional Economics to an Understanding of the Transition Problem*, „WIDER Annual Lectures” nr 1, March 1997.
- [69] North D., *Institution and Economic Performance*, Cambridge University Press 1990.
- [70] Nuti D.M., *Employee Ownership in Polish Privatisations*, w: *Privatisation Surprises in Transition Economies – Employee Ownership in Central and Eastern Europe*. Red. M. Uvalic, D. Vaughan-Whitehead, Edward Elgar, Aldershot 1997.
- [71] Nuti D.M., *Lessons from Stabilisation and Reform in Central Eastern Europe*, „The Working Paper” May 1992.
- [72] Nuti D.M., *Market Socialism: The System That Might Have Been But Never Was*, w: *Market Socialism or the Restoration of Capitalism?*. Red. A. Aslund, Cambridge University Press, Cambridge 1992.
- [73] Patat J.P., *Quelques remarques sur la question de l'indépendance de la banque central*, „Revue d'économie financière” nr 22, 1992.
- [74] Piwowarow J.S., *Zaczem Rossiji akademia nauk*, „Rossija i sowremienyj mir” nr 4, 1998.
- [75] Polanyi K., *The Great Transformation: The Political and Economic Origin of Our Time*, Boston 1944.
- [76] Poliński R., *Konsensus Waszyngtoński i metody stabilizacji makroekonomicznej*, „Zeszyty Naukowe” Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Warszawie 2003, nr 3(33).
- [77] Poliński R., *Kryzys europejskiej Unii Gospodarczej i Walutowej*, „Zeszyty Naukowe” Uczelni Warszawskiej im. M. Skłodowskiej-Curie, Nr 2(56)/2017.
- [78] Poliński R., *Prawidłowości transformacji systemów ekonomicznych*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2003.
- [79] Poliński R., *Problemy strefy euro*, Wydawnictwo Naukowe FREL, Warszawa 2015.
- [80] Popov G., *Budiet li u Rossiji wtoroje tysiaczyletije*, Moskwa 1998.
- [81] Popov V., *Shock Therapy versus Gradualism: The End of the Debate*, Carleton University, Ottawa 1999.
- [82] Posen A.S., *Why Central Bank Independence Does Not Cause Low Inflation?*, „Finance and International Economy” nr 7, 1993.
- [83] Reich R., *Deflation: The Real Enemy*, „Financial Times” z 15.01.1998.
- [84] Roland G., *Transition and Economics: Politics, Markets and Firms*, MIT Press, Cambridge MA 2000.
- [85] Rosati D., *Output Delcine during Transition from Plan to Market*, „Economics of Transition” 1994, nr 2.
- [86] Rosati D., *Polska droga do rynku*, Warszawa 1998.
- [87] Sachs J., *Poland's Jump to Market Economy*, MIT Press, Cambridge MA 1993.
- [88] Sadowski Z., *Cele społeczne w określaniu strategii rozwoju w procesie transformacji systemowej*, Warszawa 1994.
- [89] Schumpeter J., *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, Warszawa 1995.
- [90] Sen A.K., *10 tez o globalizacji*, „Rzeczpospolita” z 20.07.2001.
- [91] Shelly L.I., *The Price Tag of Russia's Organised Crime*, „Transition” February 1997.
- [92] Soros G., *The Capitalist Threat*, „The Atlantic Monthly” February 1997.
- [93] Stern N., Stiglitz J., *A Framework for a Development Strategy in a Market Economy*, „EBRD Working Paper” nr 20, April 1997.

- [94] Stiglitz J.E., *Economic Science, Economic Policy and Economic Advice*, Annual Bank Conference on Development Economics – Knowledge for Development, The World Bank, Washington D.C. 20–21 April 1998.
- [95] Stiglitz J.E., *Globalisation and its Discontents*, W.W. Norton, 2000.
- [96] Stiglitz J.E., *More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus*, „WIDER Annual Lectures” nr 2, January 1998.
- [97] Stiglitz J.E., *The role of government in economic development (keynote address)*, Annual World Bank Conference on Development Economics, 1996, The World Bank, Washington D.C. 1997.
- [98] Stiglitz J.E., *Wither Reform? Ten Years of the Transition, Keynote address*, The World Bank, Annual Bank Conference on Development Economics, Washington D.C. 28–30 April 1999.
- [99] Szatalin S. i in., *Pierechod k rynku. Koncepcja i programma*, Moskwa 1990.
- [100] Tanzi V., *Reconsidering the Fiscal Role of Government: The International Perspective*, „The American Economic Review” nr 87 (2), May 1997.
- [101] Tanzi V., Schuknecht L., *The Growth of Government and the Reform of the State in Industrial Countries*, „IMF Working Paper” nr 95, 1995.
- [102] Williamson J., *Democracy and the „Washington Consensus”*, „World Development”, nr 21(8), 1993.
- [103] Williamson J., *In Search of a Manual for Technopolis*, w: *The Political Economy of Policy Reform*. Red. J. Williamson, Institute for International Economics, Washington D.C. 1994.
- [104] Williamson J., *The Washington Consensus Revisited*, w: *Economic and Social Development into the XXI Century*. Red. L. Emmerij, Inter-American Development Bank, Washington D.C. 1997.

Streszczenie

Słowa kluczowe: gospodarka rynkowa, neoliberalizm, prorynkowa transformacja systemowa, ekonomia polityczna transformacji, okres przejściowy (transition), Konsensus Waszyngtoński (Washington Consensus), recesja transformacyjna, liberalizacja gospodarcza, stabilizacja makroekonomiczna, nowy ład instytucjonalny, centrum gospodarcze, modele prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych, inwestycje zagraniczne, kapitał zależny, klasa (burżuazja) kompradorska, mitologie transformacyjne, planowanie podatkowe, oazy podatkowe / raje podatkowe (tax havens / tax heavens), prawidłowości prorynkowej transformacji systemowej.

W artykule poddano analizie i ocenie przebieg i ogólne rezultaty ekonomiczne prorynkowej transformacji systemowej postsocjalistycznych krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Przeanalizowano różne koncepcje transformacji i obiektywne prawidłowości tego historycznego procesu. Przedstawiono wnioski i rekomendacje dla ekonomii politycznej transformacji i polityki makroekonomicznej krajów transformujących się.

Transformacja systemowa była wielkim eksperymentem, skutkującym głęboką recesją gospodarczą. Zmiany nie przebiegały według racjonalnego programu wolnego od woluntaryzmu. Specyfika gospodarek transformujących się wymagała zastosowania w nich oryginalnej koncepcji stabilizacyjno-transformacyjnej, odmiennej od liberalno-monetarystycznej doktryny, której wyrazem były wdrażane dyrektywy Konsensusu Waszyngtońskiego z 1989 r.

Źródłem recesji transformacyjnej (spadku produkcji i pojawienia się masowego bezrobocia) była zbyt pośpieszna liberalizacja wewnętrzna i zewnętrzna gospodarki, restrykcyjna polityka fiskalno-monetarna oraz chaos i próżnia instytucjonalna.

Teoria i polityka transformacji systemowej powinny zakładać aktywną rolę państwa w gospodarce, tworzenie i rozwijanie instytucjonalnej obudowy rynku i całej gospodarki oraz zrównoważony podział dochodu narodowego.

Włączenie się krajów transformujących do gospodarki światowej i integracja europejska rodzą nie tylko szanse na trwałe i szybki wzrost gospodarczy tych krajów, ale również zagrożenia – rozszerzanie się obszarów ubóstwa, masowe bezrobocie i emigracja oraz powstanie i dominacja kapitału zależnego od transnarodowych korporacji finansowych, przemysłowych, handlowych i innych, czemu sprzyjała działalność nowej klasy kompradorskiej.

Kraje transformujące się stały się już w różnym stopniu integralnym elementem światowego systemu rynkowego. Nie została jednak osiągnięta ogólna masa krytyczna transformacji (stadium posttransformacyjne).

Powstała i rozwinęła się ekonomia polityczna transformacji jako nauka o prorynkowej transformacji systemowej postsocjalistycznych krajów Europy Środkowo-Wschodniej i innych regionów. Określiła ona obiektywne prawidłowości tego historycznego procesu, które powinny stanowić podstawę racjonalnych programów transformacyjnych i polityki makroekonomicznej wielu zainteresowanych państw.

The Political Economy of Market-Oriented System Transformation in Central and Eastern Europe

Summary

Key words: market economy, neoliberalism, market-oriented system transformation, political economy of transformation, transition period, Washington Consensus, transformation recession, economic liberalization, new institutional order, economic centre, models of state-owned enterprises ownership plan, foreign investments, dependent capital, comprador class, transformation myths, tax planning, tax heavens (havens), regularities in market-oriented system transformation.

The article puts under analysis and assessment the course and general economic results of market-oriented system transformation in post-socialist countries of Central and Eastern Europe. Various transformational concepts and objective regularities of such a historical process were analysed. Findings and recommendations for political economy of transformation and macroeconomic policy of countries in the course of transformation, were presented.

The system transformation was a great experiment which resulted in deep economic recession. Changes did not proceed following a rational programme independent from voluntarism. The nature of economies undergoing transformation required application of an original stabilizing-transformational concept different from liberal-monetary doctrine in the form of implemented directives of Washington Consensus of 1989.

Sources of recession during transformation (decline in production and occurrence of mass unemployment) was too hasty internal and external liberalization of economy, stringent tax-monetary policy, chaos and institutional shortage.

Theory and system transformation policy should imply active participation of state in economy, establishing and developing institutional casing of the market and the whole economy accompanied by balanced subdivision of national income.

Participation in the global economy and European integration by countries under transformation, fosters not only chances for steady and rapid economic growth of these countries, but also threats – increasing areas of poverty, mass unemployment, emigration, occurrence and domination of capital connected (that means linked with and dependent upon the following) with transnational financial, industrial, commercial and other corporations; which are favoured by activities of the new comprador's class.

Countries undergoing transformation have already, to a various extent, become an integral component of global market system. However, the general critical mass (post-transformational stage) has not been reached yet.

Political economy of transformation has occurred and developed into a discipline of market-oriented system transformation of post-socialist countries in the Central and Eastern Europe and other regions. It has determined objective regularities of this historical process. They should constitute the basis for rational transformational programmes and macroeconomic policy of numerous involved countries.

CV Romuald Poliński

- doktor habilitowany nauk ekonomicznych, profesor szkoły wyższej w Warszawie, absolwent Wydziału Ekonomii Politycznej Uniwersytetu Warszawskiego. Był doradcą Prezesa Rady Ministrów, dyrektorem departamentu w centrali banku, doradcą/radcą Ministra Finansów, wiceministrem, a także Rektorem Wyższej Szkoły Ekonomicznej, kierownikiem katedry finansów i bankowości oraz dyrektorem centrum studiów podyplomowych. Autor wielu publikacji książkowych, studiów, artykułów i ekspertyz dotyczących polityki ekonomicznej, finansów i bankowości, transformacji systemowej Europy Środkowo-Wschodniej oraz funkcjonowania Unii Europejskiej. Członek Washington Academy of Siences.